

ФОРМИ І ЗНАЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ В ЦИВІЛЬНОМУ І ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Узагальнено та систематизовано знання про форми використання спеціальних економічних знань об'язаних осіб в цивільному та господарському процесі. Обґрунтовано необхідність під час розгляду цивільної чи господарської справи в суді, поряд з експертизою, використовувати інші форми спеціальних економічних знань

Постановка проблеми. В сучасних умовах Україна зіткнулася з рядом проблем, пов'язаних із розгортанням світової фінансово-економічної кризи, яка в умовах відкритості економіки вплинула на функціонування фондового, грошово-кредитного та валютного ринків. У зв'язку з цим збільшилась кількість цивільних і господарських справ, що розглядаються судами у зв'язку із різними економічними конфліктами суб'єктів господарювання. Так, лише у 2010 р. суди загальної юрисдикції по першій інстанції закінчили провадження в 1 млн. 756,3 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження, а місцеві господарські суди – закінчили провадження у 137,3 тис. господарських справ [0].

Необхідно констатувати, що стрімкий розвиток науки, техніки та нових технологій обумовлює потребу застосування при розгляді справ у суді спеціальних знань. Ми вважаємо, що використання таких знань, в тому числі й економічних, сприяє об'єктивному, повному і швидкому вирішенню справи, ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань щодо використання спеціальних економічних знань приділяється велика увага з боку таких вчених, як: Базась М.Ф. [0], Білуха М.Т. [0], Бутинець Ф.Ф. [0], Мумінова-Савіна Г.Г. [0], Понікаров В.Д. [0] та ін. Проте слід відмітити відсутність до теперішнього часу єдиного підходу до трактування поняття спеціальних економічних знань та форм їх

використання у цивільному та господарському процесі. Тому набувають актуальності подальші дослідження в цій галузі.

Викладення основного матеріалу. У 2010 році 213 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження місцеві загальні суди розглянули з порушенням строків розгляду справ. Аналіз судової статистики вказує на те, що однією з причин порушення таких строків є *тривале проведення експертиз* [0].

Даний факт, на нашу думку, пояснюється наступними причинами:

1. Зростання кількості призначених експертиз;
2. Збільшення складності експертиз;
3. Збільшення кількості комплексних експертиз;
4. Недостатня кількість експертів-фахівців.
5. Надмірне заміщення судовою експертизою інших форм застосування спеціальних економічних знань при розгляді справи в суді.

Відповідно до ст. 143 ЦПК України, для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо суд може призначити експертизу. В той же час, ст. 54 ЦПК України вказує на те, що під час вчинення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, консультації може надавати спеціаліст.

В процесі дослідження даної теми необхідно, насамперед, уточнити сутність ключового поняття "спеціальні економічні знання" на підставі опрацьованої спеціальної літератури (табл. 1).

Таблиця 1. Розкриття терміну "спеціальні знання" в літературних джерелах

№ з/п	Джерело	Визначення
1.	Орлов Ю.К. [0, с. 6]	Спеціальні знання – це знання, що виходять за межі загальноосвітньої підготовки та життєвого досвіду, якими володіє відносно вузьке коло осіб
2.	Ейсман О.О. [0, с. 29]	Спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, що не мають масового поширення, коротше, це знання, якими користується обмежене коло спеціалістів
3.	Сімакова-Єфреман Е. [0, с. 99]	Спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які необхідні для вирішення питань, що виникають при розслідуванні та розгляді у суді конкретних справ
4.	Сорокотягина Д.А., Сорокотягин И.Н. [0, с. 61]	Спеціальні знання – це системно-структурна характеристика теоретичних знань та практичних навичок, умінь в галузі певної науки, техніки, мистецтва і ремесла, придбаних шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, які не є загальнодоступними і загальновідомими та застосовані в порядку, встановленому законом
5.	Треушніков М.К. [0, с. 46]	Спеціальні знання – це такі знання, які знаходяться за межами правових знань, загальновідомих узагальнень, що випливають з досвіду людей
6.	Власов А.А. [0, с. 138].	Спеціальні знання – така сукупність професійних знань, навичок та вмінь, яка отримана в результаті спеціальної освіти або (та) досвіду роботи, відповідає сучасному розвитку певної галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і є достатньою для проведення експертного дослідження та дачі компетентного висновку щодо питань, які цікавлять суд в конкретній справі
7.	Коваленко В.В. [0, с. 34]	Спеціальні знання – це наукові й практичні знання та навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності (крім знань в галузі права), використовуються при розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних справ з метою сприяння слідству чи суду в збиранні та дослідженні доказів
8.	Білуха М.Т. [0, с. 23]	Спеціальні знання – це знання з бухгалтерського обліку, призначенням якого є відображення усіх господарських операцій та визначення фінансових результатів діяльності господарюючих суб'єктів; економічного аналізу, який надає можливість виявити причинні зв'язки між подіями й умовами, які призвели до цих подій, встановити фактичні обставини їх здійснення; господарського контролю, сукупність способів і методичних прийомів якого забезпечують встановлення відхилень, порушень та зловживань

Як видно з табл. 1, термін "спеціальні знання" різні автори трактують майже однаково. Досить цікавим є те, що Ж. В. Васильєва-Шаламова [0, с. 111] трактує даний термін як сукупність професійних знань, навичок та вмінь, отриманих в результаті спеціальної освіти та/або досвіду роботи, відповідає сучасному розвитку певної галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, є достатньою для компетентного (кваліфікованого) вирішення питань, які цікавлять суд в конкретній справі.

На нашу думку, це є найбільш вдале визначення спеціальних знань, оскільки не обмежує використання спеціальних знань тільки проведенням експертного дослідження.

На основі критичного аналізу поглядів вітчизняних та зарубіжних економістів та юристів, нормативної та спеціальної літератури щодо визначення поняття та сутності спеціальних знань, ми вважаємо, що загальним для всіх визнань є визначення того, що спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності та необхідні для вирішення питань, що виникають при розгляді у суді конкретних справ.

Виходячи із загальнотеоретичного визначення спеціальних знань, спробуємо сформулювати поняття спеціальних економічних знань. Спеціальні економічні знання –

це сукупність сучасних знань та навичок з бухгалтерського обліку, економічного аналізу, господарського контролю та інших знань в сфері економіки, яка є достатньою для компетентного (кваліфікованого) вирішення питань економічного характеру, які цікавлять суд в конкретній справі.

За результатами дослідження нами систематизовано підходи до визначення форм використання спеціальних економічних знань в судовому процесі, наведені на рис. 1.

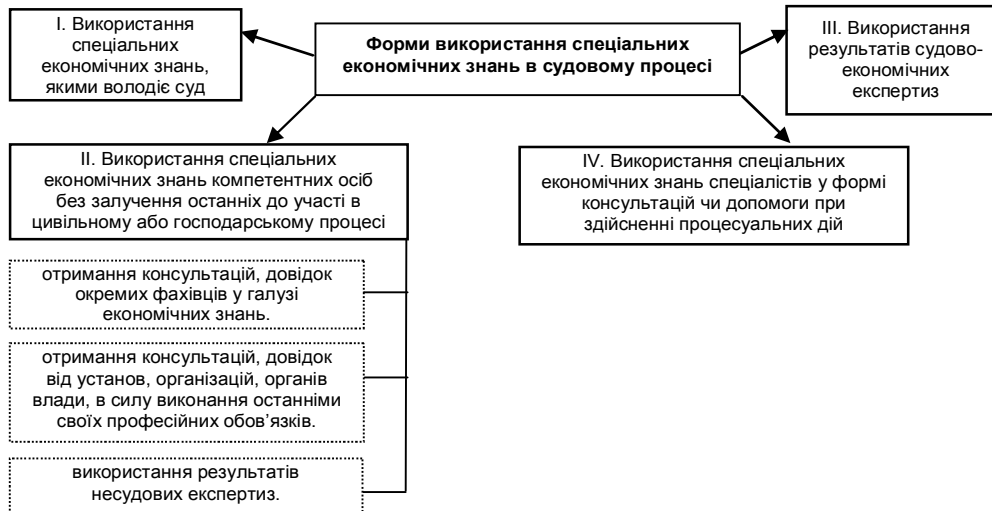

Рис. 1. Форми використання спеціальних економічних знань в судовому процесі

I. Використання спеціальних економічних знань, якими володіє суд.

Така форма використання спеціальних економічних знань можлива при умові, якщо суддя має спеціальний диплом у галузі економічних наук та пройшов спеціальну економічну підготовку. З цього приводу Ю.К. Орлов пише: "...дійсно судді володіють різними спеціальними пізнаннями (криміналістичними, бухгалтерськими і т. ін.), отриманими в ході їх професійної підготовки. Судді, які спеціалізуються на господарських справах, достатньо глибоко розбираються у економіці та бухгалтерії [0, с. 14]

Але незважаючи на це у разі, якщо для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання, призначається експертиза. Певна річ, що при оцінці висновку експерта економічні знання, якими володіє суддя, допомагають йому краще усвідомити ті чи інші питання проведеного експертом дослідження.

II. Використання спеціальних економічних знань компетентних осіб без залучення останніх до участі в цивільному або господарському процесі. Такі форми виділяють А.Г. Давтян [0, с. 16], М.М. Коршунов та Ю.Л. Мареев [0, с. 228-229], Г.Л. Осокіна [0, с. 609] М.К. Треушников [0, с. 189]. Основною особливістю даної групи форми є те, що вона не базується на будь-яких дослідженнях – для цього використовується вже накопичені спеціалістами знання і досвід.

Судова практика розгляду цивільних і господарських спорів показує, що учасники справи звертаються за допомогою до окремих фахівців у галузі економічних знань або до установ, організацій чи органів влади. Ми можемо виділити наступні дії сторін з використання спеціальних економічних знань компетентних осіб без залучення останніх до участі по справі:

– отримання консультацій, порад, рекомендацій з питань, які потребують спеціальних економічних знань і їх подальше використання під час судового розгляду справи;

– передача носіями спеціальних економічних знань довідкової економічної інформації учасникам справи;

– участь в підготовці та проведенні різноманітних, не тільки судових, дій шляхом проведення лабораторних досліджень, обстеження підприємств, ділянок території та інших об'єктів, проведення контрольних перевірок та інших заходів несудового характеру;

– використання результатів несудових економічних експертиз. Економічна експертиза включає дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів

фінансово-кредитних операцій та може допомогти в разі виникнення в діяльності підприємств будь-яких економічних конфліктних ситуацій.

Спеціальне економічне дослідження проводиться судовими експертами-економістами, які володіють глибокими теоретичними та практичними знаннями у сфері економіки, бухгалтерії та юриспруденції.

III. Використання результатів судово-економічних експертиз. Чинне цивільно-процесуальне законодавство прямо передбачає і врегульовує таку форму застосування спеціальних знань як судово експертиза. Результат експертизи, а отже і діяльності експерта не має доказове значення, яке експерт оформлює та представляє суду у вигляді висновку. Слово "експерт" на сьогодні означає компетентну в будь-якій області знань чи практичної діяльності особу, яка має певний юридичний статус [0, с. 36].

Характерною рисою такого суб'єкта є об'єктивна незацікавленість у кінцевому вирішенні справи, що обумовлено його функцією представлення суду особливого доказу – експертного висновку. Специфічним також є те, що експерт заздалегідь не має доказової інформації – він отримує її в ході спеціального дослідження за допомогою своїх спеціальних знань.

Підстави та порядок призначення експертиз у цивільному процесі встановлює ст.143 Цивільно-процесуального кодексу України, відповідно до якої експертиза призначається для з'ясування обставин, що мають значення для справи, за допомогою спеціальних знань в області науки, мистецтва, техніки чи ремесла. Ст. 41 Господарського процесуального кодексу України встановлює, що для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу.

Згідно Постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р., призначення експертизи в цивільних справах допускається як під час судового розгляду, так і в процесі підготовки до нього.

Експертизу може бути призначено за заявою осіб, які беруть участь у справі, і за ініціативою суду.

Не вдаючись до наукової дискусії щодо визначення сутності поняття судово-економічної експертизи (детальніше див.: Тищенко О.В. Теоретичні аспекти визначення поняття "судово-економічна експертиза" [0]), під останньою ми будемо розуміти процесуальну форму дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських і податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів

господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають при судовому розгляді цивільних і господарських справ.

Основним завданням судово-економічної експертизи є перевірка реалізованих операцій, які вже знайшли своє відображення в документообігу організації.

В ході проведення економічної експертизи фахівцями беруться до уваги судові документальні докази (звіти, квитанції, відомості, ордери і так далі), так і речові (устаткування, матеріали і тому подібне).

Об'єктами судово-економічної експертизи є:

- первинні облікові документи;
- інші первинні документи, що використовуються при веденні обліку;

- реєстри бухгалтерського обліку, реєстри податкового обліку, реєстри обліку підприємця;
- бухгалтерська звітність;
- податкові декларації.

Завданнями економічної експертизи є:

- виявлення помилок при оформленні бухгалтерських операцій;
- встановлення факту і з'ясування обставин появи недостачі і розкрадання;
- перевірка якості проведених ревізій;
- встановлення реальної кількості матеріальних об'єктів;
- встановлення розмір матеріального збитку;

Економічні експертизи проводяться експертами, які мають Свідоцтва ЦЕKK Міністерства юстиції України на право проведення судових економічних експертиз, вищу економічну та вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку за експертними спеціальностями 11.1 "Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності", 11.2 "Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій", 11.3 "Дослідження документів фінансово-кредитних операцій" та стаж за фахом від 7 до 15 років.

IV. Використання спеціальних економічних знань спеціалістів у формі консультацій чи допомоги при здійсненні процесуальних дій.

Цивільно-процесуальне законодавство визначає, що участь спеціаліста-економіста в цивільному процесі можлива в двох формах.

По-перше, це участь спеціаліста у сприянні здійсненню судом правосуддя в цивільних справах шляхом залучення спеціаліста до вчинення таких процесуальних дій, як призначення експертизи, забезпечення доказів, опитування сторін, допит свідків, підготовка судових доручень, забезпечення позову, збереження речових доказів, дослідження доказів.

Другою формою може бути надання судові консультаційно-довідкової допомоги та письмових роз'яснень (висновків) щодо питань, що потребують застосування спеціальних економічних знань (крім правових питань), коли проведення експертизи непотрібне. Так, необхідно звернути увагу на ч. 1 ст. 54 ЦПК України, де вказано, що спеціаліст "може надавати консультації".

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Стрімкий розвиток науки і техніки обумовлює необхідність використання в практиці правосуддя спеціальних економічних знань, під якими ми пропонуємо розуміти сукупність сучасних знань та навичок з бухгалтерського обліку, економічного аналізу, господарського контролю та інших знань в сфері економіки, яка є достатньою для компетентного (кваліфікованого) вирішення питань економічного характеру, які цікавлять суд в конкретній справі.

Вивчення практики розгляду судами цивільних і господарських справ дозволяє стверджувати, що використання спеціальних економічних знань не обмежується тільки проведенням експертного дослідження, а можливе в таких формах:

1. Використання спеціальних економічних знань, якими володіє суд.

2. Використання спеціальних економічних знань компетентних осіб без залучення останніх до участі в цивільному або господарському процесі.

3. Використання результатів судово-економічних експертиз.

4. Використання спеціальних економічних знань спеціалістів у формі консультацій чи допомоги при здійсненні процесуальних дій.

Таким чином, широке використання судами в цивільному та господарському процесі поряд із судовою експертизою й інших форм спеціальних економічних знань, зазначених автором, забезпечить об'єктивне, повне і швидке вирішення судом справи, ухвалення законних та обґрунтованих судових рішень, а також підвищить ефективність цивільного та господарського судочинства.

Список використаної літератури:

1. *Базась М.Ф.* Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи : навч. посібн. / М.Ф. Базась. – К., 2007. – 488 с. 2. *Білуха М.Т.* Судово-бухгалтерська експертиза: підрч. [Текст] / М.Т. Білуха. – К.: 2004. – 660 с. 3. *Васильєва-Шаламова Ж.В.* Застосування спеціальних знань в цивільному процесі / Жанна Васильєва-Шаламова // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (24-25 квіт. 2008 р., м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т. – К, 2008. – С. 73-74. 4. *Власов А.А.* Гражданское процессуальное право: Учеб. – М.: ТК Вебли, 2003. – 432 с. 5. *Волинець Л.М.* Проверка бухгалтерской документации. Кто и как ее проводит / Л.М. Волинець. – Х., 2005. – 80 с. 6. *Давтян А.Г.* Экспертиза в гражданском процессе. – М.: Спарк, 1995. – 83 с. 7. *Эйман А.А.* Заключение эксперта. Структура и научное обоснование / А.А. Эйман. – М.: Юридическая литература, 1967. – 152 с. 8. *Коваленко В.В.* Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09. – Луганськ, 2004. 9. *Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л.* Гражданский процесс: Учеб. для вузов. – М.: Норма, 2006. – 848 с. 10. *Мумінова-Савіна Г.Г.* Судово-бухгалтерська експертиза: навч.-метод. посібник / Г.Г. Мумінова-Савіна – К., 2004. – 268 с. 11. *Орлов Ю.К.* Заключение эксперта и его оценка: Учебное пособие / Ю.К. Орлов. – М.: Юрист, 1995. – 64 с. 12. *Орлов Ю.К.* Производство экспертизы в уголовном процессе. – М.: 1982. – 78 с. 13. *Оскокина Г.Л.* Гражданский процесс. Общая часть. – М.: Юрист, 2006. – 669 с. 14. *Понікаров В.Д.* Судово-економічна експертиза : навчальний посібник / В.Д. Понікаров, С.М. Попова, Л.М. Попова. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – с. 15. *Сергієнко О.* Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2010 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://admincourt.net/?page_id=413 16. *Сімакова-Єфреман Е.* Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України // Право України. – 2004. – № 6. – С. 99-102. 17. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посібн. / за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир, 2004. – 460 с. 18. Судебная экспертиза: Учеб. пособие / Д.А. Сорочкоягина, И.Н. Сорочкоягин. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 336 с. 19. *Тищенко О.В.* Теоретичні аспекти визначення поняття "судово-економічна експертиза" // Управління розвитком. – №17 (114). – 2011. – с. 83-85. 20. *Треушников М.К.* Судебные доказательства / М.К. Треушников. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Городец, 2005. – 288 с.

ЛІСОВИЙ Валерій Валерійович – магістр права, старший викладач кафедри кримінального і цивільного права ПВНЗ Європейський університет.

Наукові інтереси:

- законодавство в сфері державного і недержавного пенсійного забезпечення;
- пенсійна реформа в Україні;
- судові експертизи в Україні.